

2. Неменский Б. М. Приоритеты на путях гармонизации образования // Советская педагогика.- 1989.- №1.- С. 62.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.1.- К.: Радянська школа, 1976.- 654с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. Т.3.- К.: Радянська школа, 1980.- 670с.

Р.В. Кондратенко

РІЗНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ТА СТРУКТУРИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Автор статті освещает различные подходы к определению структурных компонентов ответственности.

The author of the article highlights the different approaches distinguishing the structural components of responsibility.

Проблема відповідальності особистості займає ключове місце у вихованні молодого покоління. Актуальність цього питання обумовлюється, насамперед, тим, що в наші дні педагогіка зорієнтована на особистість дитини, до її внутрішніх процесів та ставлень. Уявлення ж про дитину як особистість, як суб'єкта психо-педагогічної діяльності неодмінно передбачає якість відповідальності. Феномен відповідальності досліджувався у філософській (Т.Є.Василевська, Н.А.Головко, Л.І.Грядунова, Р.І.Косолапов, Н.А.Мінкіна, В.І.Сперанський, А.П.Черменіна та ін.), психологічній (К.А.Абульханова-Славська, І.Д.Бех, Т.Г.Гурлева, К.Муздибаєв, М.В.Савчин, А.Л.Сухинська, П.Л.Татомир та ін.) та педагогічній (Т.Г.Вертенко, Т.М.Гусак, П.П.Дворов, О.М.Коваленко, Л.В.Кондрашова, Л.Ф.Пашко, Т.І.Поніманська, Т.С.Фасолько та ін.) науці через розкриття факторів, видів, структури, форм, прийомів, умов, які впливають на її формування.

Метою нашої статті є теоретичний огляд наукових досліджень й уточнення змісту, визначення структури відповідальності особистості.

Поставлена мета вимагає розв'язання таких завдань:

- визначити зміст, структурні складові відповідальності у філософській та психолого-педагогічній літературі на сучасному етапі;
- обґрунтувати види та виділити компоненти відповідальності дітей старшого дошкільного віку.

Відповідальність особистості старшого дошкільника, на нашу думку, є інтегративною якістю особистості, що характеризується самостійно обраним, усвідомленим рішенням виконання певних обов'язків, вчинків, дій згідно соціальних та моральних норм.

У різних гуманітарних науках визначається особливий підхід до структурування відповідальності. Складність цього питання заключається в тому, що вчені розглядають структуру відповідальності з різних позицій.

На філософському рівні відповідальність розглядають з огляду єдності суб'єктивних та об'єктивних факторів. А.Ф.Плахотний вважає, що структура відповідальності повинна містити у собі зв'язок трьох явищ:

- соціально значима поведінка особистості;
- свобода волі;
- міра суспільного впливу на особистість [5 ;75].

Всі ці явища виявляються через особисту та суспільну відповідальність, але форми відповідальності взаємопов'язані. Суспільну відповідальність вчений класифікує як групову, колективну, національну, державну тощо. Особисту ж він виражає через економічну, політичну, моральну, правову, професійну. Причому моральну відповідальність А.Ф.Плахотний вважає складовим елементом всіх видів та форм соціальної відповідальності. Совість, на його думку, є внутрішнім переживанням людиною відповідальності за свої дії перед суспільством. Моральну відповідальність ставить вище за обов'язок і совість. Бо обов'язок – це об'єктивна основа вільної поведінки і діяльності, а совість – форма самоконтролю.

П.С.Симонов, розглядаючи структуру відповідальності, розмежовує такі її особливості:

1. Зв'язок “суспільство-особистість”.

2. Два аспекти відповідальності: а) "нормативний" - суб'єкт приймає і виконує визначальні обов'язки для забезпечення благополуччя інших, б) "правовий" - реалізує право контролю за діями об'єкту відповідальності.
3. Дві протилежні мотиваційні сторони відповідальності: а) ретроспективна, негативна сторона: відповідальність за здійснене, б) перспективна, позитивна: це вміння обрати соціально-правильний спосіб дій [8,6-9].

Вчені-філософи В.І.Ігнатовський, Л.І.Грядунова виділяють як компоненти структури соціальної відповідальності такі її види: політична (направлена на відповідальність за дії, які впливають на інтереси соціума), громадянська (в її зміст входить дотримання особистістю Основного Закону країни, відданість Батьківщині), виробнича (виражається у ставленні за результати своєї праці), правова (проявляється у взаємовідношеннях особистості і суспільства), моральна (виникає в процесі усвідомлення особистістю необхідності дотримання моральних норм поведінки в інтересах інших людей), відповідальність у сфері сімейно-побутових відношень (у стосунках між членами сім'ї) [1,31-38]. Розглянутий підхід до класифікації відповідальності свідчить про те, що всі компоненти відповідальності взаємопов'язані і доповнюють один одного.

До структурування моральної відповідальності як психологічного елементу особистості Н.С.Сафаров включає свідомість і самосвідомість, яка є суб'єктивною передумовою виникнення відповідальності [7,21], а також творче начало. Творча діяльність є складовою відповідальності, вона може, за твердженням вченого, відбуватися в різних видах діяльності і поведінці.

На відміну від попередніх дослідників, В.І.Сперанський розглядає відповідальність з позиції формування і розвитку відповідальних ставлень, які поділяє на дві підсистеми:

1. Ставлення ретроспективне, де суб'єкт відповідає за здійснені вчинки.
2. Відповідальність:
  - у ставленні до людей;

- у виробничих відносинах (професійна);
- за долю колективу (національна, політична);
- за сім'ю, за долю старшого і молодшого покоління;
- за майбутнє, за долю людства [9,41-43].

Ним соціальна відповідальність розглядається як система відношень між людьми, які мають різні зв'язки. Ці підсистеми відповідальних ставлень вчений включає до різних видів відповідальності.

Н.А.Мінкіна подає структуру відповідальності в ракурсі, який характеризує суб'єкта відповідальних дій. Дослідниця виділяє три компоненти:

1. *Пізнавальна відповідальність*, що включає різні сфери ставлень людини до природи, до іншої людини, до суспільства. Йдеться про усвідомлення особистістю своїх обов'язків, правильний вибір оптимального рішення дій.
2. *Вольова відповідальність* заключається у подоланні зовнішніх і внутрішніх перешкод, доведенні розпочатої справи до логічного завершення або відмови взагалі від будь-чого, що заважає здійснити відповідальні дії.
3. *Практична відповідальність* розглядається в двох поняттях: а) відповідальна діяльність, яка спрямована на реалізацію соціально значимої мети, виникає на основі потреб суспільства; б) відповідальна поведінка, що формується на основі конкретних норм, правил, уявленнями суспільства [3,43-63].

Н.А.Мінкіна представляє структуру відповідальності з урахуванням реальної системи суспільних відносин, до якої включена кожна особистість.

Психологічні дослідження структури відповідальності ґрунтуються на інтеграції всіх психічних функцій особистості. Доречі, К.Муздибаєв аналізує структуру відповідальності, виходячи з видів рольових обов'язків та соціальних відношень, з яких вони виникають (тобто на основі об'єкта відповідальності): політична, юридична, моральна та інші види. Якщо розглядати суб'єктивні аспекти проблеми, то виділяються такі фактори: пізнавальні, мотиваційні, характерологічні, ситуаційні, середовищні [4,12].

Більшість психологів (М.В.Савчин, В.Ф.Сафін, Т.Н. Сидорова та ін.) у структурі відповідальності розглядають три компоненти:

- *когнітивний* - засвоєння теоретичних знань про поняття відповідальності, норми, правила; знання обов'язків перед іншими;
- *афективно – мотиваційний* - позитивне, емоційне ставлення до виконання дій, норм поведінки, враховуючи інтереси інших, наявність різних почуттів: сорому, вини, любові, емпатії, турботи тощо;
- *діяльнісно – поведінковий* - готовність до вибору та реалізації певної діяльності, поведінки, вчинків; здатність до усвідомлення та контролю своєї поведінки, вміння нею керувати згідно визначених норм та правил [6,30].

Таке визначення структури відповідальності як інтегративної якості особистості підтримує і наукова педагогічна думка, але з іншою інтерпретацією компонентів відповідальності. П.П. Дворов, досліджуючи відповідальність старшокласників, виділяє такі основні складові:

- *інтелектуальна* - загальне уявлення про відповідальність; усвідомлення особистої відповідальності як найважливішої якості особистості, перед сім'єю, педагогами, товаришами, Батьківщиною, своєю совістю; усвідомлення дій у структурі взятих на себе обов'язків;
- *діяльнісно-практична* - точність і обов'язковість у виконанні взятих на себе обов'язків; ініціативність, творче ставлення до конкретних щоденних обов'язків;
- *емоційно-вольова* – переживання факторів особистої відповідальності або безвідповідальності; наполегливість у подоланні труднощів під час виконання своїх обов'язків; повага до партнера як до особистості [2;10].

Як бачимо, запропонована структура, на нашу думку, передбачає, що в її основі лежить діяльність свідомості особистості за відповідальне виконання нею соціально значимих ролей.

Педагогічні дослідження відповідальності як якості особистості у дітей молодшого шкільного віку виділяють у її

структурі дещо інші компоненти. Зокрема в С.Г.Ярікової відповідальність - цілісна інтегративна якість особистості, що виступає внутрішнім критерієм рівня розвитку молодших школярів [11;12]. Педагог вирізняє у структурі її змісту такі компоненти:

- *ідейно-спонукальний*, який містить у собі обмеженість знань про відповідальність, вирізняється обмеженою свободою відповідальних дій через неволодіння вміннями і нормами відповідальної поведінки;
- *інтелектуальний*, орієнтований на результат, а не на способи та мотив дії;
- *вольовий* - недостатньо дійовий, не стійкий, мало усвідомлений дітьми;
- *емоційний* - характеризується дієвістю, відрізняється безпосередністю, імпульсивністю; пронизує всі компоненти відповідальності.

Усі складники взаємопов'язані, функціонують у єдності. На наш погляд, ці компоненти властиві і для розгляду структури відповідальності у дітей старшого дошкільного віку. Але з огляду на те, що дошкільники 6-7 років життя мають вікові психічні новоутворення та особливості педагогічних підходів до виховання, структура відповідальності має свої властивості. Зокрема, нами не було знайдено чіткої структури відповідальності у даному періоді життя дітей. Це обумовлено тим, що у дошкільному дитинстві, на думку багатьох педагогів та психологів, ця базова якість особистості тільки започатковується і може виступати в ролі моральних ставлень. За дослідженням Фасолько Т.С., відповідальність дошкільників повинна бути представлена у вигляді моральної норми і конкретизована в правилах поведінки в ситуаціях морального змісту, що забезпечує інформативний рівень засвоєння даного поняття. Вона виділяє у відповідальній поведінці такі компоненти:

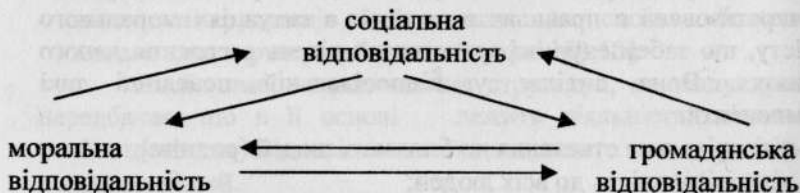
- відповідальне ставлення до близьких людей (родини);
- відповідальність до всіх людей;
- відповідальність до доручених справ та речей;
- відповідальність до самого себе [11; 7].

Беручи до уваги аналіз філософських та психолого-педагогічних досліджень з цього питання, ми спираємося не тільки на нормативний підхід, згідно з яким відповідальність зводиться до засвоєння дітьми конкретних норм, еталонів, правил, а також на особистісний. Завдяки йому дитина оволодіває своєю поведінкою та психікою, у центрі уваги стає внутрішня свобода особистості у прийнятті рішення про здійснення будь-яких вчинків, дій, поведінки і разом із ним особиста відповідальність.

Щодо визначення видів відповідальності, які властиві старшому дошкільному віку, то ми дотримуємося поглядів гуманно-особистісної педагогіки В.О.Сухомлинського, який ототожнював поняття “громадянськість” – “відповідальність” і наголошував, що “Кожна людина відповідальна... Є відповідальність за працю, за поведінку, за любов та ненависть, за слово, яке ти промовляєш...” [10,399]. Тому ми вважаємо, що відповідальність може бути представлена як соціальна, моральна і громадянська. Але всі вони взаємопов’язані і взаємозалежні і можуть бути схематично зображені (Мал. 1).

Таким чином, поряд з компонентами відповідальних ставлень дітей дошкільного віку до праці (З.Н.Борисова, К.О.Клімова, Т.І.Поніманська), до навчальних занять (С.О.Ладивір, Л.І.Меквабишвілі), до поведінки по відношенню до близьких та інших людей та речей, до самого себе (Т.С.Фасолько), ми ставимо відповідальне ставлення до своєї країни, мови, культури, відповідальне ставлення до природи, власної життєдіяльності та здоров’я.

Мал. 1

Структура відповідальності як базової якості особистості, може мати такі компоненти, як:

- *пізнавально-світоглядний* – соціально-моральні уявлення про норми, правила поведінки та діяльності, знання про місце дитини в соціумі; усвідомлення труднощів їх реалізації та потреби їх засвоєння;
- *емоційно-мотиваційний* - задоволення стосунками, які складаються, відчуття свободи у прийнятті рішень на радість оточуючих;
- *діяльнісно-поведінковий* – усвідомлення себе учасником будь-яких соціальних подій; дії згідно з нормами соціально відповідальної поведінки;
- *особистісний* – можливість дітей до саморозвитку, самопізнання, самоствердження.

На наш погляд, така структура характеризує відповідальність як важливу складову особистісного становлення дитини. Вона надасть можливість найбільш повно визначити типологію рівнів розвитку відповідальності дітей старшого дошкільного віку, що і буде нашим подальшим етапом дослідження.

Література

1. Грядунова Л.И. Социальная ответственность личности в условиях развитого социализма.- К., 1979.- 134с.
2. Дворов П.П. Воспитание ответственности старшеклассников в условиях демократизации школы: Автореф. дисс. ... канд. пед.наук: 13.00.01/ Киевский ун-т им. Т.Г. Шевченка.- К., 1992.- 17с.
3. Минкина Н.А. Воспитание ответственностью: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк.,- 1990.- 144с.
4. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л.: Наука,- 1983.- 239с.
5. Плахотный А.Ф. Свобода и ответственность.- Харьков: ХГУ,- 1972.- 159с.
6. Савчин М.В. Проблеми вивчення відповідальності як соціально-психологічної якості людини // Педагогіка і психологія.- 1994.- №4.-С. 30-38.

7. Сафаров Н.С. Проблема моральной ответственности: Методологический аспект исследования.- Баку: Эмм, - 1985.
8. Симонов П.С. Социальная ответственность как общественное явление: Автореф. дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.01/ Фрунзе, 1974.- 18с.
9. Сперанский В.И. Социальная ответственность личности: сущность и особенности формирования.- М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987.- 152с.
10. Сухомлинский В.А.Избранные произведения:В 5-ти т. /Редкол.: Дзеве-рин А.Г. и др.-Т.2.-К.:Рад.шк.,1979.- 718с.
11. Фасолько Т.С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: Автореф. дис. канд. ... пед. наук: 13.00.08 / Ін-т проблем виховання АПН України.- К., 2000.- 18с.
12. Ярікова С.Г. Формирование ответственности у младших школьников в условиях органического единства обучения и воспитания: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Минский ГПИ им. А.М.Горького.- Минск, 1986.-17с.

Н.О.Чувасова

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІАЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В статье рассматривается совокупность условий, которые влияют на формирование познавательной активности в процессе диалогического обучения.

The article deals with the sum of the conditions which influence forming of cognitive activity in the process of dialogue education.

Необхідність реформування системи освіти України, її удосконалення і підвищення рівня якості є найважливішою соціокультурною проблемою, яка значною мірою зумовлюється процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації та самореалізації у цьому світі. Середня освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинути особистість, для якої потреба у фундаментальних